

A hangyász álböde (*Pleganophorus bispinosus* Hampe, 1855) Magyarországon (Coleoptera: Endomychidae)

¹ SÁR JÓZSEF — ² DUDÁS GYÖRGY — ³ MERKL OTTÓ

¹ H-7973 Teklafalu, Fő utca 39., HUNGARY

² Duna-Dráva Nemzeti Park Igazgatósága, H—7601 Pécs, Pf. 46, HUNGARY, E-mail: dudi900@freemail.hu

³ Magyar Természettudományi Múzeum Állattára, H—1431 Budapest, Pf. 137, HUNGARY, E-mail: merkl@zoo.zoo.nhmus.hu

SÁR, J., DUDÁS, GY. és MERKL, O.: *Pleganophorus bispinosus* Hampe, 1855 in Hungary (Coleoptera: Endomychidae)

Abstract: The myrmecophilous endomychid *Pleganophorus bispinosus* Hampe, 1855 was found in 27–28 February 2002 at Bisse in the Villány Hills (Baranya county, Southern Hungary). This is the second locality of the species in Hungary; the first was Sátorhely, also in Baranya county. A check-list of Hungarian Endomychidae is given.

Keywords: *Pleganophorus bispinosus*, faunistics, myrmecophily, Endomychidae

Bevezetés

A különleges megjelenésű, és sajátos életmódja miatt rendkívüli ritkán gyűjtött hangyász álböde (*Pleganophorus bispinosus* Hampe, 1855) eddig az alábbi országok következő lelőhelyeiről került elő.

Bulgária: közelebbi lelőhely nélkül (DORN 1936, ROUBAL 1928).

Görögország: Kumani (BRENSKE és REITTER 1884).

Horvátország: Beli Manaštir (= Pélmonostor) (KAUFMANN 1914), Kneževo (= Főherceglak) (ROUBAL 1928).

Magyarország: Sátorhely (= Sátoristye) (ROUBAL 1928).

Románia: Băile Herculane (= Herkulesbad, Herkulesfürdő) (DORN 1936); Mehadia (= Mehádia) (CSIKI 1900, FRIVALDSZKY 1865, KUTHY 1897); Sibiu (= Hermannstadt, Nagyszeben) (CSIKI 1900, HAMPE 1855, KUTHY 1897).

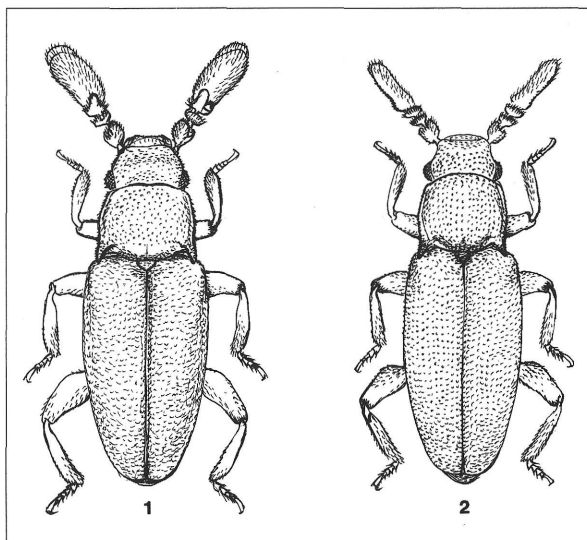
Szlovákia: Lučenec (= Losonc) (ROUBAL 1928).

A faj rövid jellemzése, rendszertani helye

FRIVALDSZKY (1865) részletes magyar nyelvű, az akkori időkre jellemző „nyelvújításos” leírást adott a bogárról (a fajt a „kétövös csápzöm” magyar névvel illette). A leírás pontos, és a ma igen különösnek ható kifejezések (pl. „alajkfalám”, „rákony”, „röptyű”) miatt a rovarászati szaknyelvet illető tudománytörténeti jelentőséggel is bír. TOMASZEWSKA (2000) még alaposabb, a kladsztikai analízis kívánalmainak is eleget tevő angol nyelvű jellemzést ad a monofiletikus (egyetlen fajból álló) *Pleganophorus* Hampe, 1855 genuszról.

A hangyász álbödét ha valaki látta, egyetlen kárpát-medencei bogárfajjal sem fogja összetéveszteni. Ez a különlegesen alakult csápnak köszönhető. Mindkét ivar

csápja 4 ízű; az utolsó íz hatalmasan megnagyobbodott, hosszabb, mint az előző 3; a nősténynél olyan széles, mint az előző ízek, a hím esetében sokkal szélesebb. Egyébként a bogár 3,5–4 mm hosszú, kissé megnyúlt, fénytelen, egyszínű vörösbarna; szárnyfedői sűrűn pontozottak, mindenféle pontsor nyoma nélkül; lábfejei 4 ízűek (1–2. ábra).

1–2. ábra: Hangyász álböde (*Pleganophorus bispinosus* Hampe, 1855) hímje (1) és nősténye (2)

A bogár élőhelyéről és gyűjtésének körülményeiről rendelkezésre álló tudnivalókat DORN (1936) foglalja össze. Eszerint a példányokat a *Lasius brunneus* Latreille, 1798 hangyafaj által lakott elpusztult fákban (tölgy, bükk, hárs) találták, vagy hangyajáratokat tartalmazó mohapárnákból rostálták. CSIKI (1900) a *Lasius alienus* (FÖRSTER 1850) hangyafajt is említi gazdaként. Lárva ismeretlen.

A *Pleganophorus bispinosus* az álbödefélék (Endomychidae) családjába, azon belül a Pleganophorinae alcsaládba tartozik, annak egyetlen palearktikus faja. Ezen alcsalád tagjai még a *Trochoideus* Westwood, 1833 (11 leírt faj Közép- és Dél-Amerikából, Afrikából, Madagaszkárról, Délkelet-Ázsiából, Új-Guineából és Óceániából), valamint a Borneóról leírt *Dadocerus nitidus* Arrow, 1920 (STROHECKER 1953). Az alcsalád monofiletikus voltát alátámasztó szünapo-

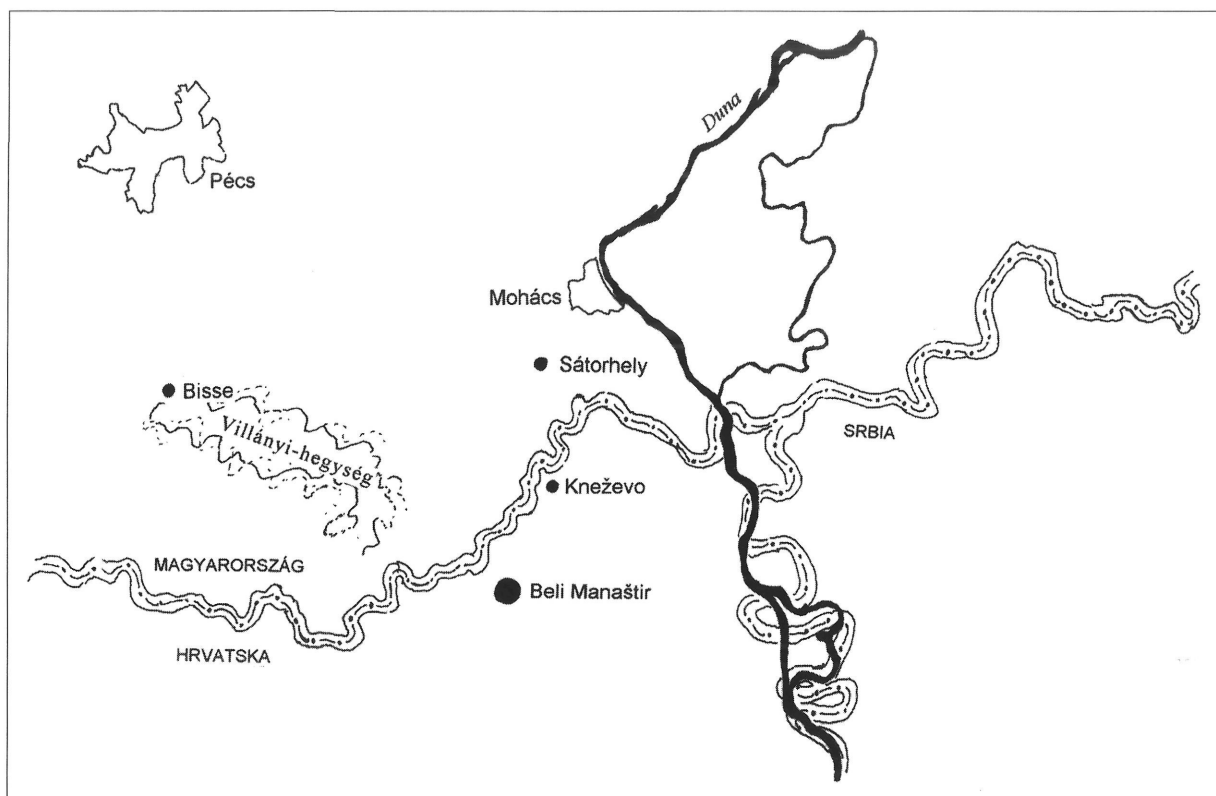
morf jelleg éppen a kevés (4–5, egyes nőstényeknél 7) ízből álló csáp és a bizarr módon megnagyobbodott utolsó csápíz. Hasonlóképpen különlegesen módosult csáp figyelhető meg a futóbogárfélék (*Carabidae*) *Paussinae* alcsaládjának tagjainál is (a *Trochoideus* genoszt egyébként a leírásakor ebben a csoportban helyezték el). A holyvafélék (*Staphylinidae*) családjába tartozó *Clavigeritae* „supertribe” (amely azonos a régebbi irodalomban szereplő *Pselaphidae* család *Clavigerinae* alcsaládjával, lásd NEWTON és THAYER 1995) tagjainak csápja szintén kevés, vaskos ízből áll, és az utolsó csápíz megnagyobbodott. Mind a *Paussinae* mind a *Clavigeritae* tagjai igazi természet- és hangyavendégek. A *Paussinae*-fajok ragadozók, és a megnagyobbodott utolsó csápíz alsó felszínének mirigyei által termelt váladékkal fogadtatják el magukat a gazdáikkal (KLAUSNITZER 1981). Valószínűleg ez a helyzet a *Pleganophorinae* alcsalád fajaival is, de biztos információ erről nem áll rendelkezésünkre. A *Clavigeritae* fajainál a potrohmirigyek váladéka játszik hasonló szerepet; e bogarak néha elpusztult hangyákat fogyasztanak, illetve a hangyák trofallaxis útján maguk etetik őket (HÖLLDOBLER és WILSON 1990).

A faj hazai viszonyai

A Baranya megye délkeleti részén fekvő Sátorhely (régebben Sátoristye, UTM CR 19) lelőhelyet ROUBAL (1928) és DORN (1936) közlik. Az onnan származó példányokat 1904–1908 között J. Meschnigg osztrák mérnök, amatőr bogarász gyűjtötte, közülük azonban

egy sincs a magyarországi gyűjteményekben. Sátoristyt MERKL (1985) is említi, de helytelenül „Jugoszláviában a hazánkhoz közel eső” területre helyezi. Az irodalomban említett két további Baranya megyei lelőhely — Főherceglak és Pélmonostor (Kneževo és Beli Manaštir, mindkettő UTM CR 17) — ma már Horvátországhoz tartozik, és a „baranyai háromszögben” található. A Meschnigg által gyűjtött főherceglaki példányok szintén kikerültek az országból, a Kaufmann Ernő által gyűjtött pélmonostori példányok közül néhány megtalálható a budapesti Magyar Természettudományi Múzeum *Coleoptera* Gyűjteményében. A *Pleganophorus bispinosus* tehát csaknem egy évszázad múltán került elő ismét Magyarországról.

Dudás György és Sár József összesen 8 példányt gyűjtöttek 2002. február 27–28-án a Baranya megyei Bissén (UTM BR 88), a Villányi-hegység északi részén, egy bükkös fiatalos és egy idősebb állomány közötti völgyben. Sajnos mára erdészeti munkák miatt a völgyet „kitisztították”, elhordták a bedőlt fákat, és jól járható utat készítettek a völgyben. A kis élőhely ezért eltűnt, de a bogár valószínűleg máshol is előfordul a hasonló élőhelyeken. Ezüsthárs (*Tilia tomentosa*) elég friss (nem korhadt), kivágott, földön fekvő rönkjében egy hangyakolóniát (*Lasius brunneus*) találtak. A bogarak a hangyák járataiban tartózkodtak, és a hideg idő ellenére viszonylag gyorsan mozogtak. A hazavitt állatok megfigyelése során sajnos nem derült ki, hogy mit adnak a hangyáknak, vagy a hangyák miért nem üldözik őket. A bogarak nem védekeztek, és a hangyák sem bántották, néha a lábuknál fogva cipelték ide-oda őket,

3. ábra: A hangyász álböde (*Pleganophorus bispinosus* Hampe, 1855) baranyai lelőhelyei

illetve a csápjaikkal „tapogatták” a bogarakat. Valószínű, hogy eléggé nedvességkedvelő állatok lehetnek, mert szívesen tartózkodtak az inszektáriumba helyezett nedves vattán. A párzásukat sikerült megfigyelni. A hím rámászik a nőstény hátára, „átöleli”, majd csápjaik „összeragadnak”, mégpedig annyira, hogy a párzó bogarakat a csápjuknál fogva csipesszel fel tudtuk emelni. Párzás közben a hím a lábaival „simogatja” a nőstényt (olyan, mintha futna rajta). A hím csápja alsó felszínén sekély mélyedés található, ahová a nőstény csápjának felső fele pontosan beleillik. Valószínűnek tartjuk, hogy ez a mechanizmus a hangyák járataiban megakadályozza, hogy párzás közben a hím lesodródjon a nőstény hátáról, ugyanis viszonylag nagy bogarakról van szó, és a párzó állatok majdnem teljesen eltorlaszolják a járatokat.

A baranyai lelőhelyeket a 3. ábra szemlélteti.

A magyarországi álbödefélék (*Endomychidae*) genuszainak és fajainak jegyzéke

A kárpát-medencei álbödefélék utolsó összefoglalása CSIKI (1900) munkája. Az ott felsoroltakhoz később az újonnan leírt *Dapsa fodori* társult (CSIKI 1907). A Merophysiinae alcsalád tagjait sokáig a pudvabogárfélék (Latridiidae) közé sorolták; RÜCKER (1983) az önálló Merophysiidae családként tárgyalta őket. A hazánkban említett fajok közül törölni kell a Merophysiinae alcsaládba tartozó *Coluocera* (= *Cholovocera*) *attae* (KRAATZ, 1858) fajt, amelyet RÜCKER (1983) „Hung. mer.” lelőhelycédulájú példányok alapján „Dél-Magyarország”-ról közöl. Az ilyen módon cédulázott — általában a 19. században gyűjtött — bogárpéldányok eddigi tapasztalataink szerint kivétel nélkül a Bánságból (tehát a mai Romániához és Szerbiához tartozó területről) származnak. E dél-európai és észak-afrikai elterjedésű fajnak tehát nincs megbízhatóan magyar lelőhelyű példánya.

Merophysiinae Seidlitz, 1872

Holoparamecus Curtis, 1833

Calyptobium Aubé, 1843

Holoparamecus (*Calyptobium*) *caularum* (Aubé, 1843) — közönséges szénaálböde

Holoparamecus Curtis, 1833

Holoparamecus (*Holoparamecus*) *ragusae* Reitter, 1875 — széles szénaálböde

Leiestinae C. G. Thomson, 1863

Leiestes Dejean, 1835 = *Liesthes* Ganglbauer, 1899

Leiestes seminiger (Gyllenhal, 1808) — félfekete álböde

Mycetaeinae Jacquelin du Val, 1857

Mycetaea Stephens, 1830

Mycetaea subterranea (Fabricius, 1801) — szőrös álböde = *hirta* Marsham, 1802

Anamorphinae Strohecker, 1953

Mychothenus Strohecker, 1953 = *Mychophilus* J. Frivaldszky, 1877, nec Hesse, 1865

Mychothenus minutus (J. Frivaldszky, 1877) — törpe-álböde

Clemmus Hampe, 1850 = *Clemmys* Seidlitz, 1888, nec Ritgen, 1828

Clemmus troglodytes Hampe, 1850 — kerekded álböde

Symbiotes Redtenbacher, 1849 = *Microchondrus* Wollaston, 1854

Symbiotes gibberosus (Lucas, 1849) — rőt álböde

Pleganophorinae Jacquelin du Val, 1858

Pleganophorus Hampe, 1855

Pleganophorus bispinosus Hampe, 1855 — hangyász álböde

Lycoperdininae L. Redtenbacher, 1844

Dapsa Latreille, 1829

Dapsa Latreille, 1829

Dapsa dapsa denticollis (Germar, 1817) — fogasnyakú álböde

Phylira Mulsant, 1846

Dapsa Phylira fodori Csiki, 1907 — Fodor-álböde

Lycoperdina Latreille, 1807

Golgia Mulsant, 1846

Lycoperdina (*Golgia*) *bovistae* (Fabricius, 1792) — fekete pöfetegálböde

Lycoperdina Latreille, 1807

Lycoperdina (*Lycoperdina*) *succincta* (Linnaeus, 1767) — szalagos pöfetegálböde

Mycetina Mulsant, 1846

Mycetina cruciata (Schaller, 1783) — keresztos álböde

Endomychinae Leach, 1815

Endomychus Panzer, 1795

Endomychus coccineus (Linnaeus, 1758) — négy pettyes álböde

Köszönetnyilvánítás

Az 1—2. ábrákat Pál János, a 3. ábrát György Zoltán (Magyar Természettudományi Múzeum, Budapest) rajzolta. Merkl Ottó kutatásait az Országos Tudományos Kutatási Alap (OTKA T—034207) támogatta.

Irodalom

- BRENSKE, E. és REITTER, E. 1884: Neuer Beitrag zur Käferfauna Griechenlands. — Deutsche Entomologische Zeitschrift 28 (1): 17—100.
- CSIKI, E. 1900: Magyarország Endomychidái. (Ungarns Endomychiden.) — Rovartani Lapok 7: 144—151.
- CSIKI, E. 1907: Coleoptera nova in Museo Nationali Hungarico. — Annales Musei nationalis hungarici 5: 574—578.
- DORN, K. 1936: *Pleganophorus bispinosus* Hampe (Coleopt.). — Entomologische Blätter 32: 137—139.
- FRIVALDSZKY, I. 1865: Jellemző adatok Magyarország faunájához. A Magyar Tudományos Akadémia Évkönyvei, XI, 4. — Eggenberger Ferdinánd, Pest, 274 pp. + xiii pl.
- HAMPE, C. 1855: *Pleganophorus*, nov. Gen. — Verhandlungen und Mittheilungen des siebenbürgischen Vereins für Naturwissenschaften zu Hermannstadt 6: 97—98.
- HÖLLOBLER, B. és WILSON, E. O. 1990: The ants. — Springer-Verlag, Berlin-Heidelberg-London-Paris-Tokyo-Hong Kong, 732 pp.
- KAUFMANN, E. 1914: Pécs város és Baranyavármegye bogárfaunája. [Beetle fauna of the town Pécs and county Baranya.] — Pécs-Baranyamegyei Múzeum-Egyesület, Pécs, 95 pp.
- KLAUSNITZER, B. 1981: Wunderwelt der Käfer. — Edition Leipzig, Leipzig, 211 pp.
- KUTHY, D. 1897: Ordo. Coleoptera. — In: A Magyar Birodalom Állatvilága (Fauna Regni Hungariae). III. Arthropoda. (Insecta. Coleoptera.). Királyi Magyar Természettudományi Társulat, Budapest, 213 pp.
- MERKL, O. 1985: Adatok a Barcsi Borókás Tájvédelmi Körzet katicabogár (Coccinellidae) és álböde (Endomychidae) faunájához (Coleoptera). (Data to the coccinellid and endomychid (Coleoptera) fauna of the Barcs Juniper Woodland nature preservation area, Hungary.) — Dunántúli Dolgozatok (A) Természettudományi Sorozat 5: 105—115.
- NEWTON, A. F. és THAYER, M. K. 1995: Protopselaphinae new subfamily for Protopselaphus new genus from Malaysia, with a phylogenetic analysis and review of the Omaliine Group of Staphylinidae including Pselaphidae (Coleoptera). — In: Pakaluk, J. & Slipinski, S. A. (eds): Biology, Phylogeny, and Classification of Coleoptera: Papers Celebrating the 80th Birthday of Roy A. Crowson. Muzeum i Instytut Zoologii Pan, Warszawa, pp. 219—320.
- ROUBAL, J. 1928: *Pleganophorus bispinosus* Hampe aus der Čechoslovakei. — Entomologische Nachrichtenblatt 2: 24—25.
- RÜCKER, W. H. 1983: Különböző csápú bogarak VI. — Diversicornia VI. Bunkóscsápú bogarak VII. — Clavicornia VII. — In: Magyarország Állatvilága (Fauna Hungariae), 8, 3. Akadémiai Kiadó, Budapest, 68 pp.
- STROHECKER, H. F. 1953: Coleoptera Fam. Endomychidae. — In: Wytzman, P. (ed.): Genera Insectorum, 210e fascicule. Louis Desmet-Verteneuil, Bruxelles, 140 pp. + 5 pls.
- TOMASZEWSKA, K. W. 2000: Morphology, phylogeny and classification of adult Endomychidae (Coleoptera: Cucujoidea). — Annales Zoologici 50 (4): 449—558.

***Pleganophorus bispinosus* Hampe, 1855 in Hungary
(Coleoptera: Endomychidae)**

JÓZSEF SÁR — GYÖRGY DUDÁS — OTTÓ MERKL

The myrmecophilous endomychid beetle *Pleganophorus bispinosus* Hampe, 1855 was first reported from Hungary by ROUBAL (1928). His record was based on specimens collected by J. Meschnigg in 1904—1908 in Sátorhely (= Sátoristye of that time, UTM CR 19), Baranya county, Southern Hungary. The species was rediscovered in Hungary when specimens were collected at Bisse (UTM BR 88). in the Villány Hills. The

beetles were found in 27—28th February, 2002 in the galleries of the ant *Lasius brunneus* Latreille, 1798 made in a trunk of *Tilia tomentosa*. The species is known also from Beli Manaštir (UTM CR 17) and Kneževo (UTM CR 17) in the „Barania Triangle” of Croatia, near the Hungarian-Croatian border. There are 14 species of the handsome fungus beetles (Endomychidae) occurring in Hungary.